

ONDERZOEK NAAR INVLOED VRIENDENGROEPEN
OP RECHTS-EXTREMISME IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

'BEDREIGEND VOOR ONZE CULTUUR'

Radicaal-rechts gedachtegoed is geen nieuw fenomeen in Nederland.

Al in 1997 startte de Anne Frank Stichting met een monitor naar racisme en rechts-extremisme. Een groot verschil met toen is dat de toegenomen dreiging van radicaal-rechts nu als blinde vlek wordt bestempeld. Heeft alle media-aandacht voor jihadistisch geweld onze blik op rechts vertroebeld?

BRITT PERTIJS, RIK PEELS & JOCHEM QUARTEL

De overheid ziet het onderwijs als een belangrijke speler in het voorkomen en aanpakken van radicalisering onder jongeren. Toch blijkt dat een groot deel van de docenten zich onvoldoende toegerust voelt om adequaat te handelen bij radica-

lisering. Om te weten hoe docenten met radicale leerlingen moeten omgaan, is het van belang dat we meer zicht krijgen op het radicaliseringsproces op school. Desondanks lijkt nog veel kennis over dit onderwerp te ontbreken. Zo is weinig bekend over de samenhang tussen vriendengroepen op school en radicaal ge-

dachtegoed van leerlingen. Dit is opmerkelijk, omdat vriendschappen tijdens de puberteit belangrijker worden en ouders meer naar de achtergrond opschuiven. In ons onderzoek is dan ook geprobeerd te achterhalen wat het verband tussen vriendschappen op school en rechts-radicalisering van leerlingen is.

Een antifascist protesteert tegen de demonstratie van Blood & Honour (foto: Wouter Engler)

LEERLING RADICAAL?

In het onderzoek is radicalisering, en dan met name rechts-extremistische radicalisering, aan de hand van drie voorwaarden gedefinieerd: de leerling (i) deelt de wereld in langs etnische scheidslijnen, (ii) ervaart marginalisering van de eigen groep en (iii) heeft een antidemocratische houding. De radicale leerlingen uit ons onderzoek laten een aantal overeenkomsten zien. Zo delen ze de overtuiging dat etniciteiten zoveel mogelijk gescheiden moeten blijven en vertonen ze superioriteitsgevoelens tegenover mensen met een andere culturele achtergrond. Toch zien we ook dat de manier waarop radicalisering concreet wordt vormgegeven per leerling verschilt. Zo speelt bij de een anti-islamgedachtegoed een rol, terwijl de ander over fundamentele, biologische verschillen tussen bevolkingsgroepen spreekt. Ook zijn er grote verschillen zichtbaar in de antidemocratische houding van deze jongeren.

VRIENDENGROEPEN

Uit inventarisatie van de sociale netwerken van leerlingen op school blijkt dat de meest centrale netwerkposities door radicale netwerkleden worden bezet. Dit heeft

grote gevolgen voor de andere leerlingen in het netwerk. Zo zien we dat radicale leerlingen vaak een brug tussen twee andere netwerkleden vormen; een soort poortwachtersrol die hun controle geeft over de informatiestromen binnen het netwerk. Radicale leerlingen hebben dus veel zeggenschap over welke informatie wordt doorgegeven en welke juist niet. Als gevolg hiervan zien we dat patronen van radicalisering sterk samenhangen met de vriendengroep van de leerling. Dit geldt met name voor standpunten die op gedeelde ervaringen binnen de vriendengroep zijn gebaseerd. Deze ervaringen vinden meestal plaats op school en hebben voornamelijk betrekking op het gevoel dat hun mening er niet mag zijn. Meer dan de helft van de leerlingen heeft de overtuiging dat hun standpunten op school niet (altijd) worden geaccepteerd. Dergelijke negatieve ervaringen worden in de vriendengroep besproken, waarna leerlingen hier gezamenlijk betekenis aan geven door er een coherent verhaal van te maken. Bij vriendengroepen met radicale leerlingen leidt dit proces van betekenisgeving er vaak toe dat het gehele netwerk een versterkt gevoel krijgt van *ervaren achterstelling van de eigen groep*.

'RADICALE LEERLINGEN HEBBEN EEN SOORT POORTWACHERSROL DIE HUN CONTROLE GEEFT OVER DE INFORMATIESTROMEN BINNEN HET NETWERK'

POLITIEK-MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIES

Een opvallende bevinding van het onderzoek is dat veel leerlingen, ongeacht hun politieke oriëntatie, zich niet altijd veilig genoeg voelen om aan een politiek-maatschappelijk gesprek in de klas deel te nemen. In de meeste gevallen heeft dit te maken met het doen en laten van hun klasgenoten, terwijl het handelen van de docent als overwegend positief wordt ervaren. Een mogelijke oorzaak van de ervaren onveiligheid in de klas, is dat niet of slechts gedeeltelijk is voldaan aan de voorwaarden van een goed klassengesprek over een controversieel onderwerp. Zo blijkt dat leerlingen soms bijzonder weinig kennis over het onderwerp hebben en hierdoor een discussie voeren op basis van feitelijke onjuistheden.¹ Ook zien we dat klassikale gesprekken al snel in een debat overgaan, waardoor de focus op tegenstellingen ligt in plaats van op gedeelde uitgangspunten.² Opvallend is nog dat humor voor jongeren een belangrijke communicatievorm voor politiek-maatschappelijke gesprekken blijkt te zijn. Daarbij kan worden gedacht aan grappen over politieke tegenstanders, humor als mechanisme om te kunnen omgaan met gevoelens van verontwaardiging en ten slotte racistische grappen. Tegelijk maakt deze humor het soms lastig om de politieke houding van vrienden in te schatten.

AANBEVELINGEN

Wat kan de docent ermee in de klas? Op basis van de onderzoeksresultaten doen we de volgende concrete aanbevelingen voor de onderwijspraktijk:

LESTIPS

- 1 Sociale media spelen een grote rol in de manier waarop leerlingen de actualiteit ervaren. Toch lijken leerlingen niet altijd door te hebben dat hun onlinezoekgedrag ertoe leidt dat ze het nieuws zeer eenzijdig krijgen gepresenteerd. Gebruik de lessen maatschappijleer om leerlingen bewust te maken van wat echokamers doen.⁷ Daag leerlingen bijvoorbeeld uit om een tijdje nieuwsaccounts te volgen van een partij die helemaal niet bij ze past of pak het groter aan en onderwerp leerlingen aan een sociaal experiment waarin ze ten minste een week lang van filterbubbel wisselen. Kijk bijvoorbeeld eens naar een vergelijkbaar experiment van *de Volkskrant*.⁸ Er valt namelijk nog een hoop winst te behalen wat betreft het bewustzijn van jongeren over de rol van (sociale) media.
- 2 Het kan lastig zijn om controversiële onderwerpen te bespreken in een klas waar leerlingen slecht naar elkaar luisteren en waar de ongefundeerde meningen al snel door het lokaal worden geschreeuwd. Voor deze groepen kan het een oplossing zijn om een werkvorm te gebruiken waarin leerlingen schriftelijk met elkaar in gesprek gaan. Dit kan bijvoorbeeld door een aantal dilemma's of stellingen op een groot blad te zetten. Verdeel de leerlingen in groepen en laat ze eerst een individuele reactie op een van de stellingen op het blad opschrijven. Vervolgens draait het blad door, waarna de leerlingen vragen stellen over dat wat hun medeleerling heeft opgeschreven. Op deze manier worden leerlingen gestimuleerd om zich in het perspectief van de ander te verdiepen. In de klassikale nabespreking wordt samen met de leerlingen op zoek gegaan naar gedeelde waarden in de klas.

'HET STILLE MIDDEN KAN WEERSTAND BIEDEN TEGEN WIJ-ZIJDENKEN'

1. Maak ervaren onrecht van leerlingen in de klas bespreekbaar. Geef leerlingen hierbij zelf de verantwoordelijkheid om aan te geven wanneer ze het gevoel hebben dat ze niet eerlijk worden behandeld. Door dit gesprek direct in de klas te voeren, is de kans kleiner dat het binnen vriendengroepen een eigen leven gaat leiden. Ook voor rechts-extremistische jongeren geldt soms dat er vooral over hen wordt gesproken en dat al wordt ingevuld hoe ze zijn en denken.
2. Daag de leerlingen uit om hun standpunten verder uit te werken.³ Het gebruik van gedachte-experimenten kan hierbij helpen.⁴ Ga mee in de gedachtegang van de leerling en stel kritische maar niet veroordelende vragen. Leerlingen hebben namelijk niet altijd door wanneer hun uitspraken tegenstrijdig zijn. Laat ze bijvoorbeeld zelf ontdekken dat vrijheid van meningsuiting en een autoritair regime moeilijk samengaan.
3. Doe aanspraak op het stille midden: betrek de leerlingen die u niet hoort of van wie u niet weet of ze ergens voor of tegen zijn. Aandacht geven aan tegengestelde identiteiten versterkt polarisatie. Het stille midden kan in die gevallen weerstand bieden tegen wij-zijdenken.⁵ In gepolari-

- seerde debatten spelen leerlingen altijd een eigen rol.⁶ Probeer te ontdekken wie welke rol op zich neemt en ga op zoek naar de informele leiders van het midden. Maak ruimte naar hun vraagstuk: 'Waar gaat het in dit debat echt om volgens jullie?'. Zo vergroot u de kans dat u met de klas de kern van het vraagstuk bereikt en voorbij de oppervlakkigheden kunt kijken.
4. Schuw een grapje niet. Natuurlijk is het schadelijk om grappen ten koste van de ander te maken, maar het kan helemaal geen kwaad om af en toe de ander en vooral uzelf te relativiseren. Gesprekken over complexe vraagstukken aangaande politieke en culturele identiteit komen beter tot bloei als er af en toe ook een moment van ontspanning en relativering is. ◆

Noten

1. Diana Hess, *Controversy in the classroom: The democratic power of discussion*, Routledge, Abingdon (U.K.), 2009.
2. J. Schuitema, H. Radstake & W. Veugelers, *Docenten en de actieve participatie van leerlingen in klassikale discussies* (Pedagogische kwaliteit, nr. 85), Department of Child Development and Education, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2011.

3. Cor Bakker in: Mark Leegsma, *Extreem in de klas*, ISVW Uitgevers, Leusden, 2017; Hess 2009.
4. Zie bijvoorbeeld het gedachte-experiment van Rawls, waarin je niet weet wat jouw positie in de samenleving is en op basis van die onwetendheid probeert te bedenken hoe de samenleving volgens jou zou moeten worden ingericht.
5. Bart Brandsma, in Leegsma, 2017
6. Op de website <https://insidepolarisation.nl/en/animations> wordt polarisatie, en de rollen die we hierin spelen, helder uitgelegd in video's.
7. Het begrip 'echokamer' staat voor de online omgeving waarin iemand alleen meningen krijgt te zien die overeenkomen met zijn of haar eigen standpunten.
8. www.volkskrant.nl/cultuur-media/dit-is-wat-er-gebeurt-als-mensen-ruilen-van-facebookaccount~bab33678.

Britt Pertjens MSc is docent maatschappijleer en wetenschapsoriëntatie op het Ichthus Lyceum in Driehuis.

*Dr. Rik Peels is Universitair hoofddocent aan de Afdeling Filosofie en de Faculteit Religie & Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij leidt een project dat extreme overtuigingen onderzoekt (www.extremebeliefs.com). Werk aan dit artikel werd mogelijk gemaakt door financiering van de European Research Council (Grant agreement 851613).
Jochem Quartel MSc is lerarenopleider Religie en Levensbeschouwing aan de Vrije Universiteit en de iPabo in Amsterdam.*

VERDER LEZEN?

Maarten Van Alstein, *Omgaan met controversie en polarisatie in de klas*, Uitgeverij Pelckmans Pro, Kalmthout, 2018.

Mark Leegsma, *Extreem in de klas*, ISVW Uitgevers, Leusden, 2017.

Bart Brandsma, *Polarisatie, Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*, BB in Media/ Management Impact, Amsterdam, 2016.

Diana Hess, *Controversy in the classroom: The democratic power of discussion*, Routledge, Abingdon (U.K.), 2009.

Diana Hess & Paula McAvoy, *The political classroom. Evidence and ethics in democratic education*, Taylor & Francis Ltd., London, 2015